

ACTA HISTRIAE
30, 2022, 1

UDK/UDC 94(05)

ISSN 1318-0185
e-ISSN 2591-1767

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper
Società storica del Litorale - Capodistria

ACTA HISTRIAE

30, 2022, 1

KOPER 2022

ISSN 1318-0185
e-ISSN 2591-1767

UDK/UDC 94(05)

Letnik 30, leto 2022, številka 1

**Odgovorni urednik/
Direttore responsabile/
Editor in Chief:**

Darko Darovec

**Uredniški odbor/
Comitato di redazione/
Board of Editors:**

Gorazd Bajc, Furio Bianco (IT), Stuart Carroll (UK), Angel Casals Martinez (ES), Alessandro Casellato (IT), Flavij Bonin, Dragica Čeč, Lovorka Čoralić (HR), Darko Darovec, Lucien Faggion (FR), Marco Fincardi (IT), Darko Friš, Aleš Maver, Borut Klabjan, John Martin (USA), Robert Matijašić (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Žiga Oman, Jože Pirjevec, Egon Pelikan, Luciano Pezzolo (IT), Claudio Povoło (IT), Marijan Premović (MNE), Luca Rossetto (IT), Vida Rožac Darovec, Andrej Studen, Marta Verginella, Salvator Žitko

**Uredniki/Redattori/
Editors:**

Urška Lampe, Gorazd Bajc, Lara Petra Skela, Marjan Horvat, Žiga Oman

**Prevodi/Traduzioni/
Translations:**

Petra Berlot

**Lektorji/Supervisione/
Language Editors:**

Urška Lampe (angl., slo.), Gorazd Bajc (it.), Arnela Abdić (angl.)

**Izdajatelj/Editori/
Published by:**

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper / Società storica del Litorale - Capodistria® / Institut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja / Institute IRRIS for Research, Development and Strategies of Society, Culture and Environment / Istituto IRRIS di ricerca, sviluppo e strategie della società, cultura e ambiente®

Sedež/Sede/Address:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, SI-6000, Koper-Capodistria, Garibaldijeva 18 / Via Garibaldi 18, e-mail: actahistriae@gmail.com; https://zdjp.si/

Tisk/Stampa/Print:

Založništvo PADRE d.o.o.

Naklada/Tiratura/Copies:

300 izvodov/copie/copies

**Finančna podpora/
Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije / Slovenian Research Agency, Mestna občina Koper

**Slika na naslovnici/
Foto di copertina/
Picture on the cover:**

Hong Kongški guverner Sir Henry Arthur Blake in Qingov uradnik Cen Chunxuan (岑春煊) / Hong Kong Governor Sir Henry Arthur Blake and a Qing official Cen Chunxuan (岑春煊) / Il governatore di Hong Kong Sir Henry Arthur Blake e un ufficiale di Qing Cen Chunxuan (岑春煊) (Wikimedia Commons).

Redakcija te številke je bila zaključena 31. marca 2022.

Revija Acta Histriae je vključena v naslednje podatkovne baze / Gli articoli pubblicati in questa rivista sono inclusi nei seguenti indici di citazione / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in: CLARIVATE ANALYTICS (USA): Social Sciences Citation Index (SSCI), Social Scisearch, Arts and Humanities Citation Index (A&HCI), Journal Citation Reports / Social Sciences Edition (USA); IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); International Bibliography of the Social Sciences (IBSS) (UK); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL); DOAJ.

To delo je objavljeno pod licenco / *Quest'opera è distribuita con Licenza / This work is licensed under a* Creative Commons BY-NC 4.0.

Navedila avtorjem in vsi članki v barvni verziji so prosto dostopni na spletni strani: <https://zdjp.si>.
Le norme redazionali e tutti gli articoli nella versione a colori sono disponibili gratuitamente sul sito: <https://zdjp.si/it/>.
The submission guidelines and all articles are freely available in color via website [http: https://zdjp.si/en/](https://zdjp.si/en/).

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

- Vid Žepič:** Kužni privilegiji v občepравни doktrini in evropskih civilnih kodifikacijah 1
Privilegia pestis nella dottrina del diritto comune e nei codici del diritto civile europeo
The »Plague Privileges« in the Legal Doctrine of the ius commune and in the European Civil Codifications
- Mario Novak & Tamás Hajdu:** Život i smrt u zaleđu kvarnerskog zaljeva tijekom srednjeg vijeka: bioarheološka analiza ljudskih koštanih ostataka iz Triblja, iskopavanja 2015. godine. Bioarheologija srednjovjekovne populacije iz Triblja 23
La vita e la morte nell'entroterra della baia del quarnero medioevale: analisi bioarcheologiche dei resti di ossa umane a Tribalj, scavi nel 2015.
Bioarcheologia della popolazione medievale di Tribalj
Life and Death in the Hinterland of Kvarner Bay During the Middle Ages: Bioarcheological Analysis of Human Bone Remains from Tribalj, Excavations in 2015. Bioarcheology of the Medieval Population from Tribalj
- Loris De Nardi:** Una modalità di contribuzione indiana per i domini italiani meridionali degli Asburgo di Spagna? I donativi extra-assembleari del 1629, 1630 e 1637 43
An Indian Contribution Modality for the Southern Italian Domains of the Habsburgs of Spain? The Extra-Assembly Gifts of 1629, 1630 and 1637
Indijski model dajatev za južno-italijanske dominione Habsburgov v Španiji? Izredne dajatev v letih 1629, 1630 in 1637
- Vanja Kočevar:** Generalni mandat cesarja Ferdinanda II. o verskih razmerah na Kranjskem iz leta 1631: (ne)prilagoditev kranjskih elit na protireformacijo in katoliško prenovo 67
Il mandato generale dell'imperatore Ferdinando II del 1631 relativo alla situazione religiosa in Carniola: il (dis)adattamento delle élite carniolane alla controriforma e alla riforma cattolica
The 1631 General Mandate of Emperor Ferdinand II on the Religious Situation in Carniola: (Non-)Adaptation of Carniolan Elites to the Counter-Reformation and Catholic Revival
- Nikola R. Samardžić & Marija V. Kocić:** Naples and Sicily after Utrecht and Rastatt 1713–1714. From the British Perspective 101
Napoli e Sicilia dopo Utrecht e Rastatt 1713–1714. Dalla prospettiva britannica
Neapelj in Sicilija po Utrechtu in Rastattu 1713–1714. Iz britanske perspektive

- Remzi Avci:** Writing the Orient: The Representation of the Ottoman Society in the Travel of Eduard Sachau (1845–1930) 121
Scrivere sull'Oriente: la rappresentazione della società ottomana nel viaggio di Eduard Sachau (1845–1930)
Pisanja o Orientu: upodobitev otomanske družbe v potopisu Eduarda Sachaua (1845–1930)
- Yizheng Zou:** The collaboration of Chinese and British radicals and the role of Hong Kong in modern Chinese history 141
La collaborazione tra i radicali cinesi e britannici e il ruolo di Hong Kong nella storia della Cina moderna
Sodelovanje kitajskih in britanskih radikalov ter vloga Hong Konga v moderni kitajski zgodovini
- Manca G. Renko:** Razredni boj proti nacionalizmu. Primer Trsta med 1888 in 1914 161
La lotta di classe contro il nazionalismo. L'esempio di Trieste 1888–1914
Class Struggle vs. Nationalism. Example of Trieste 1888–1914
- Iskra Iveljić & Miha Preinfalk:** From the Habsburg to the Karadžević Dynasty. The Position of Croatian and Slovenian Nobility in the Yugoslav State 185
Dagli Asburgo ai Karadjordjevic. La posizione della nobiltà croata e slovena nello stato jugoslavo
Od Habsburžanov do Karadževićev. Položaj hrvaškega in slovenskega plemstva v jugoslovanski državi
- Egon Pelikan:** Odstavitev zadnjega slovenskega škofa v Julijski krajini – Franciška Borgie Sedeja 215
La deposizione dell'ultimo vescovo sloveno della Venezia Giulia – Francesco Borgia Sedej
Removal of the Last Slovene Archbishop in Venezia Giulia – Frančišek Borgia Sedej
- Tomaž Ivešić:** Exchanging the “Progressive Experiences” in a Transnational Perspective: Nationality, Economy and Federalism in Yugoslavia and Czechoslovakia in the 1960s 239
Scambiare “l'esperienza progressista” nella prospettiva transnazionale: nazionalità, economia e federalismo in Jugoslavia e Cecoslovacchia negli anni sessanta
Izmenjava “progresivnih izkušenj” v transnacionalni perspektivi: nacionalnost, ekonomija in federalizem v Jugoslaviji in Čehoslovaški v šestdesetih letih

ODSTAVITEV ZADNJEGA SLOVENSKEGA ŠKOFA V JULIJSKI KRAJINI – FRANČIŠKA BORGIE SEDEJA

Egon PELIKAN

Znanstveno-raziskovalno središče, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenija

e-mail: egon.pelikan@zrs-kp.si

IZVLEČEK

Na podlagi dokumentov iz novo odprtih arhivov v Vatikanu avtor predstavlja ozadje organiziranega pritiska in nazadnje izsiljenega odstopa zadnjega slovenskega škofa v Julijski krajini, Frančiška Borgie Sedeja. Dokumentacija osvetljuje ozadje dogajanja pri katerem so ključno vlogo igrali »višji interesi Cerkve« (»per causa di supremi interessi della Chiesa«), ki so nazadnje botrovali izsiljenemu odstopu (odstavitvi) goriškega nadškofa. Ob tem je jasno razvidna vloga papeževega posebnega odposlanca, apostolskega vizitatorja, škofa Luce Pasetta, ki je v Julijsko krajino prvič prišel decembra 1930 in za državnega tajnika, kardinala Pacellija pripravil izjemno natančno in izčrpno vizitacijsko poročilo o položaju Cerkve v Julijski krajini in še posebej o položaju slovenske in hrvaške duhovščine ter še posebej nadškofu Sedeju. V tem poročilu, ki ga avtor tudi predstavlja v članku, je razvidno vizitatorjevo dožemanje položaja, njegov odnos do nadškofa Sedeja in do tržaškega škofa Fogarja, poročilo pa je očitno imelo v Vatikanu tudi dolgoročne učinke na predstave o delovanju slovenske in hrvaške duhovščine v Julijski krajini. Ob drugem prihodu vizitatorja v Julijsko krajino, oktobra 1931, je vizitator s pooblastili Pija XI. od nadškofa Sedeja zahteval in izsilil odstop.

Ključne besede: Julijska krajina, Vatikan, slovenska in hrvaška manjšina, nadškof Frančišek Borgia Sedej, Luca Pasetto, kardinal Eugenio Pacelli

LA DEPOSIZIONE DELL'ULTIMO VESCOVO SLOVENO DELLA VENEZIA GIULIA – FRANCESCO BORGIA SEDEJ

SINTESI

Sulla scorta dei documenti visionati a seguito della recente apertura al pubblico degli Archivi vaticani, l'autore del presente contributo espone il quadro entro cui si sviluppò un clima di pressione organizzata che sfociò tra l'altro nelle dimissioni forzate dell'ultimo vescovo sloveno della Venezia Giulia, Francesco Borgia Sedej. La documentazione raccolta getta luce su vicende occorse in ampia parte «per causa di supremi interessi della Chiesa», che culminarono nelle dimissioni forzate (ovvero nella destituzione) dell'arcivescovo di Gorizia. A margine emerge con chiarezza il ruolo svolto a tal riguar-

do dall'inviato speciale del Pontefice, il visitatore apostolico mons. Luca Pasetto, che giunse per la prima volta nella Venezia Giulia nel dicembre 1930 predisponendo per il cardinale Pacelli, allora segretario di Stato, una dettagliata e minuziosa relazione sullo stato della Chiesa nella Venezia Giulia, con particolare riferimento alla posizione del clero sloveno e croato, e ancor più dell'arcivescovo Sedej. Da tale relazione, anch'essa oggetto di disamina nel presente contributo, si evince la visione del visitatore apostolico rispetto alla posizione dell'arcivescovo Sedej e del vescovo di Trieste, Fogar; nonché il suo rapporto nei loro confronti, tanto che in Vaticano questo documento ebbe evidenti ripercussioni anche a lungo termine sul modo di intendere l'operato del clero sloveno e croato della Venezia Giulia. Al suo ritorno nella Venezia Giulia, nell'ottobre 1931, il visitatore apostolico richiese in virtù dell'autorizzazione conferitagli da Pio XI le dimissioni dell'arcivescovo Sedej, forzandolo a lasciare l'incarico.

Parole chiave: Venezia Giulia, Vaticano, minoranza slovena e croata, arcivescovo Francesco Borgia Sedej, Luca Pasetto, cardinale Eugenio Pacelli

UVOD¹

V prispevku osvetljujemo ozadje odstopa zadnjega slovenskega nadškofa v Gorici Frančiška Borgie Sedeja na temelju pred kratkim dostopnih dokumentov Vatikanske državne pisarne in vatikanskega državnega tajnika kardinala Eugenia Pacellija, poznejšega Pija XI.

Prispevek, na podlagi teh novih dokumentov, opozarja na dejstvo, da so bili v Vatikanski državni pisarna (državni tajnik in od 1929 kardinal, Eugenio Pacelli), Kongregaciji za izredne zadeve (Sacra Congregazione degli affari ecclesiastici straordinari), (njen tajnik je bil v letih 1929–1937 mons. Giuseppe Pizzardo), kakor tudi Pij XI. osebno, intenzivno vpleteni v dogajanje na relaciji med režimom in manjšino na ozemlju Julijske krajine in s tem tudi v odstavitev zadnjega slovenskega škofa v Julijski krajini – Frančiška Borgie Sedeja.

Kot je razvidno iz dokumentov je cerkveni vrh v Vatikanu bil izjemno natančno obveščen o dogajanju v pokrajini, ki ji je bil namenjena presenetljivo velika pozornost – večja kot bi od manjšinskega vprašanja prav za prav pričakovali.

Iz dokumentacije Vatikanske državne pisarne je danes tudi jasno razvidno, da je bil vrh Katoliške cerkve v Julijski krajini, ne le natančno seznanjen, temveč je bil tudi ključni akter pri sprejemanju dokončnih ukrepov. Tudi tistih, do manjšine odkrito raznarodovalnih. In tak je bil primer tudi pri »torpediranju«² zadnjega visokega slovenskega cerkvenega dostojanstvenika v Julijski krajini, nadškofa Sedeja, ki je bil upokojen z intrigo iz Vatikana. Še več, vse niti v zgodbi njegove odstavitve so potekale neposredno iz vatikanskega vrha.

Tam danes lahko med dokumenti najdemo npr. vse spomenice slovenske in hrvaške duhovščine naslovljene na Pija XI., vsa pisma posameznih duhovnikov naslovljena nanj, »odstopno« in zadnje pismo nadškofa Sedeja papežu Piju XI., natančna poročila tajnih vizitatorjev o položaju v Julijski krajini (Luca Pasetto, Gaetano Malchiodi, Carlo Raffaello Rossi, itd.), sprotne pisma in poročila administratorja goriške nadškofije Giovannija Sirottija, videmskega nadškofa Giuseppa Nogare, goriškega nadškofa Carla Margottija, itd., pa tudi natančna poročila, ki jih je v tej zvezi kardinalu Pacelliju pošiljal papeški nuncij v Kraljevini Jugoslaviji Ermenegildo Pelegrinetti, in vrsto druge dokumentacije. Preseneča tudi veliko število poročil kvestorjev iz Trsta in Gorice, ki kažejo na to kako je fašistična oblast sprotno in natančno obveščala Vatikan o vsem kar se je dogajalo znotraj Cerkve v Julijski krajini, posebej o dejanski ali domnevni iredentistični dejavnosti slovenskih in hrvaških duhovnikov.

1 Pričujoči sestavek je nastal na podlagi raziskav v okviru dela programske skupine P6-0272, ki jo financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS).

2 »Un vescovo silurato« je bil termin, ki se je v tistih časih uporabljal v cerkvenih krogih. (Prim. PANG, BA, 377).

POLOŽAJ V JULIJSKI KRAJINI V ZAČETKU TRIDESETIH LET

V tem času je bila zaradi obsodb na prvem tržaškem procesu septembra 1930, k vprašanju slovenske in hrvaške manjšine v Italiji usmerjena jugoslovanska, evropska in svetovna javnost. Tržaški proces je na eni strani do konca zaostрил občutek ogroženosti slovenske in hrvaške manjšine v Julijski krajini, na drugi strani pa evropsko in svetovno antifašistično javnost opozoril na obstoj in na spopad manjšine z režimom. Za primorske krščanske socialce je bila leta 1930 pomembna tudi zamenjava na škofijskem sedežu v Ljubljani. Kot bomo videli, je bil Rožman vedno pripravljen pomagati manjšini. Ne nazadnje je Rožmanovo zavzemanje za pravice manjšine vplivalo tudi na odnos med njim in Pijem XI., saj ga je Rožman s svojim vztrajnim opozarjanjem na položaj manjšine v eni od avdienc tudi hudo razjezil.³ Škofa Rožmana najdemo pogosto označenega kot iredentista in nacionalista tudi v dokumentih italijanske tajne policije.⁴

TAJNO DELOVANJE

V zvezi z aktivnostmi duhovščine pri oblikovanju organizacijske strukture Tajne krščanskosocialne organizacije moramo najprej omeniti dokument iz leta 1930, ki ga je italijanska policija januarja 1930 našla pri nečaku goriškega nadškofa Sedeja, pri duhovniku Cirilu Sedeju (PANG, BA, 12).⁵ Po uvodnem poročilu o učinkih represije fašističnega režima nad institucijami slovenske in hrvaške manjšine v Julijski krajini tudi ta dokument napoveduje nekatere organizacijske oblike, ki so bile pozneje uresničene v praksi. Glede na obstoječi načrt so bile pozneje izpeljane pravzaprav s presenetljivo natančnostjo:⁶

V vsaki vasi je potreben človek, ki bo ves svoj vpliv in dejavnost posvetil naši stvari [...] bo torej zaupnik za določen okoliš in bo odgovoren pred Bogom, pred narodom in prijatelji. Dobival bo naloge, ki jih bo moral takoj in brezpogojno

- 3 Intervencijo pri Piju XI. nam, po pričevanju škofa Rožmana, podaja tudi njegov biograf Jakob Kolarič, ki takrat sicer ni vedel za natančen datum avdience a vsebinsko v bistvenem potrjuje pričevanje Engelberta Besednjaka (Kolarič, 1970, 127–130).
- 4 Prim. ASME, AP, Jugoslavija 1930–1941, 1936, mapa 98, fasc. 2, Poročilo o Sedejevi družini z dne 11. decembra 1936. Organizacija je bila ustanovljena leta 1936 kot emigrantska organizacija krščanskosocialnega političnega tabora. Njen predsednik je postal njen predsednik dr. Ivo Česnik, Fran Saleški Finžgar pa njen dejanski voditelj.
- 5 Dokument je v rimskem centralnem arhivu našla zgodovinarica Milica Kacin Wohinz. (O tem glej: Kacin-Wohinz, 1990, 140.)
- 6 Zanimivo je dejstvo, da je prišla italijanska tajna policija v neposredno bližino organizacije prav po takih nesrečnih naključjih, kot je bila najdba dokumenta, ki ga je izgubil Ciril Sedej. Policiji sicer ni uspelo razkriti ožjega vodstva organizacije, niti z vrinjenci niti z vohuni, ki so neprestano zasledovali vidnejše in pomembnejše vodilne osebnosti organizacije. Težko je reči, ali gre to dejstvo pripisati sposobnosti konspirativnega delovanja duhovščine, delovanju na »meji legalnosti« ali nesposobnosti italijanske tajne policije. Nazadnje je ta na drugi strani v veliki meri razkrila TIGR, liberalno in pozneje komunistično organizacijo med Slovenci v Julijski krajini.

izvršiti, ne da bi o tem s komerkoli govoril. Te pa so: 1. Pošiljati slovenskim časopisom v Jugoslavijo natančen popis demografskega gibanja, emigracije in imigracije, nasilja raznarodovalnih organizacij, naročnikov slovenskega tiska, verskih renegatov in podobno. 2. Vzdrževati in spodbujati javno mnenje proti raznarodovanju mladine, proti nasilnemu vključevanju v fašistične organizacije Balilla, dopolavoro, otroške vrtnice itd. [...] Njegovo delo bo neodvisno, v vsaki vasi naj si najde zaupnika, ki bo deloval po njegovih navodilih [...].⁷

Italijanski poročevalec, uradnik goriške kvesture je ob zaplembi dokumenta v svojem poročilu zapisal, da bi, v kolikor bi v resnici prišlo do takega organiziranja, »postavili množico drugorodnih kmetov odkrito proti državi, še posebej, če bi tako gibanje podpiral kler, ki je sovražen vsemu, kar je italijanskega« (Kacin-Wohinz, 1990, 141).

Policijsko poročilo se je takoj znašlo na mizi državnega tajnika, kardinala Pacellija in Pija XI.⁸ Za to je poskrbel vizitator škof Luca Pasetto, njemu je poročilo namreč posredoval prefekt Mario Modesti ob vizitaciji Pasetta v goriški nadškofiji.⁹

NASTOP REŽIMA PROTI SLOVENSKI IN HRVAŠKI DUHOVŠČINI

Konec leta 1930 in v začetku leta 1931 je prišlo do poostrelega policijskega pritiska na slovensko in hrvaško duhovščino v Julijski krajini. Razvoj dogodkov po sprejemu konkordata lahko spremljamo na podlagi vrste natančnih poročil organizacije Besednjaku na Dunaj:

Ob Božiču 1931 se je začel usklajen napad na organizacijo in duhovščino. Konfiniran je bil Černigoj, ki je bil voditelj naših ustanov v ajdovskem okraju, zaplenjen Mohorjev koledar, stalni časopisni napadi... Potem aretacija 8 duhovnikov in njih konfinacija (Klobučar, Abram,¹⁰ Kunšič, dekan Pipan, Breitenberger, Štrancar, Ciril Sedej in župnik Kos iz Biljane), gre pa najbrž šele za prvo skupino... (PANG, BA, 58).

7 Prim. ASV AES – Archivio Segreto Vaticano (ASV), fond Affari ecclesiastici straordinari (AES), Italia (III e IV periodo), Italia Pos. 856–857, fasc. 552, Poročilo apostolske vizitacije v Julijski krajini 28. december 1930–22. marec 1931, Priloga kporočilu Luce Pasetta).

8 ASV AES, Italia (III e IV periodo), Italia Pos. 856–857, fasc. 552, Poročilo apostolske vizitacije v Julijski krajini 28. december 1930–22. marec 1931.

9 Prim. ASV AES – Archivio Segreto Vaticano (ASV), fond Affari ecclesiastici straordinari (AES), Italia (III e IV periodo), Italia Pos. 856–857, fasc. 552, Poročilo apostolske vizitacije v Julijski krajini 28. december 1930–22. marec 1931, dok. št. 27.

10 Duhovnik Josip Abram je bil vedno strogo zastražen. Dvakrat so ga namreč (že leta 1923 in 1925) prijeli pri ilegalnem prestopanju italijansko-jugoslovanske meje. Kot predsednik Planinskega društva Tolmin (v času, ko je bil župnik v Mostu na Soči) je dobro poznal gorske poti. (ACDS, CPC, mapa 8, Abram Giuseppe, Poročilo goriške prefekture na Notranje ministrstvo v Rim z dne 23. oktobra 1928).

Kot razberemo iz poročil Tajne krščanskosocialne organizacije, je Janko Kralj v zvezi s preganjanjem duhovščine o posameznih incidentih redno in natančno informiral nadškofa Sedeja. Ta da »se je držal izvrstno, poročal stalno v Vatikan in tako je uspelo, da se je grozeča nevarnost ublažila...« (PANG, BA, 58).

V tistem času so bile Sedejeve zasluge za ublažitev pritiskov na slovensko in hrvaško duhovščino gotovo velike, zaradi česar je postajal njegov položaj vse bolj izpostavljen in zato negotov. V svoji drži je postajal Sedej tudi vse bolj odločen; kot takega ga v mnogih poročilih organizacije opisujejo različni avtorji. Npr. ob dogodkih decembra 1930 v Gorici:

Na Travniku so lazaristi priredili misijon. Škvadrasti so vdrli v cerkev, prerezali električne žice in misijonar je 1/4 ure govoril v temi, v nabito polni cerkvi, goriški kvestor je šel k nadškofu in mu svetoval, naj zaradi miru (in demonstracij) da ukiniti pridige. Nadškof je poslušal kvestorja do konca, potem je vprašal: »Ste končali? Da!

Glejte, jaz sem na tem mestu mnogo dlje kot vi in tudi bolje poznam položaj. Če sami niste sposobni vzdrževati zakonitega reda, zapustite položaj, očitno je, da niste primerni za to mesto. Vi meni ne boste delili lekcij, ker niste nič drugega kot navaden izvršilni organ oblasti. Pozvonil je slugi in rekel: Pospremite gospoda do vrat. - Brez roke ga je odslovil...¹¹

V zvezi z opisanim dogodkom je nadškof Sedej poslal ostro pismo goriškemu kvestorju Mariu Modestiju, pritožil pa se je tudi v Vatikan (prim. Klinec, 1979, 74–75). Sedejevo poročilo o dogodkih se je ohranilo v pismu, ki ga je nadškof poslal vatikanskemu državnemu tajništvu dne 23. decembra 1930 (Klinec, 1979, 75–76).

NASTOP ZAGREBSKEGA NADŠKOFA ANTUNA BAUERJA MARCA 1931

Ob dogodkih konec leta 1930 in v začetku leta 1931 sta se Engelbert Besednjak in Josip Bitežnik, v dogovoru z organizacijo v Julijski krajini, obrnila po pomoč tudi na predsednika jugoslovanske škofovske konference, zagrebskega nadškofa Antuna Bauerja.¹² Tudi v organizaciji v Julijski krajini so bili z zamisljivo zadovoljni: »Akcija glede molitve za našo izgubljeno manjšino nam je dala novega upanja. Če bi se jo le dalo uresničiti...«, je Besednjaku tozadevno pisal iz Gorice Polde Kemperle (PANG, BA, 52).

Za 19. marec 1931 je zagrebški nadškof in predsednik jugoslovanske škofovske konference Antun Bauer res razglasil javne molitve za preganjano manjšino

11 *Ha finito? Sì! Io sono qui piu tempo di lei e conosco meglio la situazione, se lei non puo mantenere l'ordine, lasci il posto, e' una prova tangibile, che non e adatto ad occupare questa carica. Lei non mi dara delle lezioni, perche lei non e' altro che organo esecutivo delle leggi. [...] Accompagni il signore fuori* (PANG, BA, 50).

12 Na podlagi izjave italijanskega poslanika v Beogradu je tudi dr. Milica Kacin Wohinz točno ugotovila, da so na »ostrino Bauerjevega pisma vplivali Besednjak in drugi primorski duhovniki v emigraciji, ki da delujejo antiitalijansko in antifašistično...« (Kacin-Wohinz, 1990, 176).

v Julijski krajini (prim. Mikuž, 1965, 390). Bauerjeva akcija je (vsaj glede odmevnosti), kot je razvidno iz korespondence, preseгла pričakovanja njenih idejnih avtorjev. O njej je pisala večina pomembnejših evropskih časopisov. Na mnoge liste, tudi na liberalne in protestantske, sta sama naslovlila ostre članke in o poslanici so pisali v Italiji, Nemčiji, Švici, na Poljskem itd.¹³ V dopisih uredništvom sta priložnost uporabila za seznanjanje evropske javnosti tudi z vsemi drugimi krivicami, ki jih je fašistična Italija prizadejala manjšini vse od zasedbe Julijske krajine. Poročilo za časopis "Germania" sta npr. sestavila že 14. marca 1931, torej že nekaj dni pred Bauerjevim javnim nastopom.¹⁴ Poveljnik fašistične milice v Trstu je o njej poročal Notranjemu ministrstvu: »*Poudariti je treba, da je bilo pastirsko pismo zagrebškega nadškofa msgr. Bauerja, v katerem je pozval jugoslovansko duhovščino na javne molitve v znak protesta proti domnevemu nasilju nad Slovenci (orig. pretesa opressione degli sloveni) v provinciah Julijske krajine, sprejeto od duhovščine in prebivalstva z veliko naklonjenostjo...*«¹⁵

Kakor je razbrati iz dokumentov, pa je na drugi strani Pij XI. akcijo tako zagrebškemu nadškofu kakor primorski duhovščini močno zameril. Pomenila je prvi radikalnejši mednarodni javni nastop proti pasivnosti Vatikanu do preganjanja manjšine v Cerkvi Julijske krajine. Imela pa je nasproten učinek od pričakovanega. V Vatikanu je povzročila veliko jezo. Italijanskemu poslaniku v Varšavi naj bi državni tajnik, kardinal Eugenio Pacelli celo zatrdil, da v Vatikanu zaradi Bauerjevega nastopa ne bodo več upoštevali nobenih pritožb iz Julijske krajine (Kacin-Wohinz, 1990, 178).

Poleti istega leta (junija in julija 1931) je prišlo (po vzorcu, ki je bil v času med obema vojnama značilen za nasprotje med radikalno desnico in katoliško desnico v večini evropskih držav) tudi v Italiji do spora med Vatikanom in fašistično vlado ob vprašanju vpliva na mladino oziroma ob vprašanju razmejitve pristojnosti Katoliške akcije in fašističnih mladinskih organizacij. Nasprotje je doseglo vrhunec, ko je bila dne 29. junija 1931 izdana papeška enciklika o Katoliški akciji, sicer bolj poznana po uvodnem stavku »*Non abbiamo bisogno...*«, ki je predstavljala kritiko vse bolj odločnega in radikalnega prevzemanja oziroma monopoliziranja državne oziroma režimske vloge pri vzgoji mladine (Fermi, 1966, 257).

NORMAE GORIŠKEGA NADŠKOFA SEDEJA SEPTEMBRA 1931

V istem času se je nadškof Sedej odločil izdati »norme«, ki so predstavljale kritiko obravnave nacionalnega vprašanja v konkordatu, saj so verouk v maternem jeziku jasno razglasile za »naravno in božje pravo«, in so predstavljale utrditev

13 PANG, BA, 199, Osnutek Besednjakovega poročila z naslovom »*Odjek Bauerovoga pisma u evropskoj javnosti*«.

14 Članek je potem dne 23. marca 1931 izšel v časopisu »Germania« z naslovom »*Der Agramer Hirtenbrief*« (PANG, BA, 503).

15 ACDS, NAW, T-586, mikrofilm 102, dok. 027397, Poročilo poveljnika fašistične milice v Trstu Notranjemu ministrstvu z dne 25. marca 1931.

»nacionalnega principa« prav v vprašanju, ki je ob trudu fašistične diplomacije pri pogajanjih iz konkordata izpadlo. Lahko bi rekli, da je uspelo Sedeju v zadnjem trenutku prinesiti »skozi okno nekaj, kar je bilo vrženo ven skozi vrata«. Nadškof Sedej je torej krizo v odnosih med Vatikanom in fašističnim režimom očitno izkoristil za »kritiko konkordata«. Kot bi bile Sedejeve odredbe o verouku v maternem jeziku (Normae), ki so bile sprejete na škofovski konferenci dne 14. julija 1931 (v latinščini so bile uradno objavljene dne 4. septembra 1931), objavljene ravno še ob pravem času. Kriza v odnosu med Cerkvijo in državo v fašistični Italiji namreč ni trajala dolgo; očitno je obstajala še dolga vrsta aktualnih političnih vprašanj, ki so bila za Vatikan bolj pomembna od spora v zvezi s pristojnostmi Katoliške akcije oziroma režimskih mladinskih organizacij. Še v istem mesecu je prišlo do pomiritve oziroma do t. i. »drugega konkordata« in po ponovni ureditvi odnosov med Vatikanom in fašistično vlado je bil politični trenutek že povsem drugačen. Po "drugem konkordatu" (spor so zgladili s sporazumom, ki je bil podpisan dne 2. septembra 1931) se je Sedej znašel v nasprotju tako s fašistično vlado (kar je bil že ves čas) kakor z novimi, bolj odločnimi smernicami Vatikana. Zdi se, da je svoje možnosti za zaščito manjšine v resnici zelo dobro izkoristil. Celo življenjske, saj je dva meseca za tem umrl. Vendar se je pred tem v Julijski krajini dogodilo še marsikaj.

Zelo verjetno je, da drži trditev dr. Iva Juvančiča, da je ob sklepanju t. i. »drugega konkordata« Mussolini omenjal tudi nujnost rešitve »goriškega problema«. V Julijski krajini se je poleg tega spet zgodilo nekaj, kar je pomenilo za fašistično politiko velik korak nazaj - tako v primerjavi z »uspehi šolske politike« kakor v odnosu do »dosežkov fašistične politike« ob pogajanjih pri sklepanju lateranske pogodbe (Juvančič, 1974, 106).

V tem pogledu je izšel Sedej iz spopada s fašistično vlado kot moralni in dejanski zmagovalec. Iz Vatikana pa je kmalu sledil udarec, ki ga Sedej ni pričakoval.¹⁶ Vendar moramo v zvezi s Sedejevim odstopom v luči do sedaj povedanega seči nekoliko nazaj.

ODSTAVITEV NADŠKOFA SEDEJA

Leta 1923, ko je organizirano kampanjo za Sedejevo odstavitev vodil videmski prefekt Piero Pisenti, je Mussolini osebno sugeriral pravosodnemu ministru Roccu, »da ne kaže vztrajati pri Sv. sedežu, tudi zato ne, ker "odstranitev" bi bila po drugi strani politično nevarna, kajti Sedeja ljubi skoro vse prebivalstvo nadškofije, ki je v treh četrтинah slovansko...«¹⁷ Tudi spomenica fašističnih sekretarjev Julijske krajine z dne 11. junija 1927 izrecno omenja »problem«, ki naj bi ga za oblasti predstavljal goriški nadškof Sedej. Ob stikih ali poročilih fašističnih sekretarjev novih provinc z Ducejem se je praviloma (tj. skoraj vedno) govorilo

16 O Sedejevem samorazumevanju vloge goriškega nadškofa glej Kralj, 1988, 96–117.

17 Pismo Mussolinija ministru Alfredu Roccu z dne 25. marca 1925 (navedeno po: Kacin-Wohinz, 1990, 182).

tudi o slovenskih in hrvaških duhovnikih (v obliki nekakšne rubrike »Attività dello clero slavo in Provincia« (prim. Mattiussi, 1992, 83). Avgusta 1929 je pred kratkim imenovan sekretar fašistične stranke na Goriškem Pino Godina v poročilu generalnemu sekretarju fašistične stranke (PNF) Augustu Turatiju (na njegovo predhodno osebno zahtevo) o aktivnosti slovenske duhovščine v provinci zapisal:

Dokler bo na čelu goriške nadškofije msgr. Frančišek Borgia Sedej; dokler se ne bo odločno nastopilo proti iredentistični dejavnosti slovenskih duhovnikov in dokler se ne razreši vprašanje goriškega semenišča, bodo asimilacijske dejavnosti med tujerodci, ki jih izvaja šola, mladinske organizacija Ballila, Fašistična ženska zveza itd. nevtralizirane. Kot take bodo prinašale zgolj skromne in začasne rezultate...¹⁸

Vsekakor je minister za pravosodje, Alfredo Rocco že avgusta 1930 prek italijanskega ambasadorja pri Sv. sedežu, De Vecchia di Val Cismona zahteval spremembe oziroma ukrepe v smeri »reševanja zapletenih razmer na Goriškem«. Vatikanski državni tajnik Eugenio Pacelli je obljubil, da bo »nadškofu Sedeju takoj pisal v smislu vladnih želja« (Matta, 1983, 49). Očitno so med fašistično vlado in vatikansko diplomacijo potekali pogovori (dogovori) o položaju na Goriškem.

APOSTOLSKI VIZITATOR, ŠKOF LUCA PASETTO V JULIJSKI KRAJINI

Konec decembra 1930 je v Julijsko krajino prvič prišel papežev posebni odposlanec apostolski vizitator, škof Luca Pasetto (PANG, BA, 53). Z manjšinskimi vprašanji naj bi že imel izkušnje, saj je zelo podobna vprašanja preiskoval že v Španiji oziroma Kataloniji (PANG, BA, 58). Iz Julijske krajine so o tem poročali Besednjaku na Dunaj:

Giornale del Friuli« je zahteval in napovedoval strožje ukrepe proti slov. svečeništvu kot so »diffide«.¹⁹ Popoldne je zborovala konfinacijska komisija:

18 *“Finché a capo dell’Archivescovado di Gorizia vi sarà mons. Francesco Borgia Sedej; finché non si sarà provveduto ad arginare energicamente l’opera iredentistica dei preti sloveni e non si potrà provvedere a risolvere la questione del seminario teologico di Gorizia, l’azione di assimilazione degli alloggiati a mezzo della scuola e dell’O. N. B., dell’O. N. D., dei Fasci Femminili, ecc. verrà sempre neutralizzata e non darà che scarsi e non duraturi risultati...”* (Matta, 1983, 45).

19 Zakon o javni varnosti, ki je bil sprejet leta 1926, predvideval “preventivno” kaznovanje oziroma policijsko ukrepanje proti posameznikom, nasprotnikom fašizma, ki jim konkretne krivde niso mogli dokazati. In sicer: 1. diffida = svarilo (izrečeno z namenom, da posameznik preneha z določenim obnašanjem ali dejavnostjo); 2. ammonizione = opomin (ki je sledil “diffidi” in ki je pomenil, da kaznovani ni smel zapustiti bivališča brez vednosti policije, ni se smel zadrževati v javnih prostorih (npr. v gostilnah), zanj pa je od sončnega zahoda do vzhoda veljala policijska ura, ko je moral biti doma); 3. konfinacija = prisilna izselitev na otoke ali druge samotne kraje pod policijskim nadzorom.

prefekt se je baje uprl konfinacijam duhovnikov.²⁰ Isti dan je prišel v Gorico uradno javljen vizitator. [...] S prihodom vizitatorja je nastopila doba pričakovanja. Za zdaj o strogih policijskih ukrepih ni niti govora, ker je Vatikan reklamiral to snov za paritetno komisijo.²¹

Kmalu pa se je začel položaj zapletati. Vizitatorjeve izjave so prinašale prva slaba znamenja:

Vizitator je škof, fr. Luca Ermenagildo Pasetto, kapucin (Roma 25, Via Sardegna 40), okoli 60-leten mož, molčeč, že z izkušnjami v manjšinskem vprašanju, ker je v podobnih rečeh preiskoval razmere Katalonske manjšine pod Primožem de Rivero in Madjarske manjšine v Romuniji; iz Padove doma, mož upravniške smeri, praktičen, tuj teoriji in načelom o naravnem pravu. Prišel je semkaj malo poučen, zelo se je čudil našemu etnografskemu zemljevidu, ki kaže narodnostno mejo čisto na zapadu Gorice in Hrvate »da un mare al altro«.²² Sestavili smo brž prvo spomenico, ki mu jo je vročil mons. Valentinčič (te nimam pri roki, a jo še pošljem). Tedaj je vzkliknil: »ora vedo, che il problema e piu complicato«.²³ Ko sem bil pri njem, sem prosil, naj sv. Stolica v jasni, določni, splošno obvezni obliki razloži načela o naravnih pravicah nar. manjšin. Odrezal je: »la S. S. non puo pronunciarsi sulle questioni politice.«²⁴ (PANG, BA, 58).

Tudi v drugih izjavah vizitatorja Luce Pasetta je bilo marsikaj nejasnega in sumljivega, kar člani organizacije niso spregledali:

Zastopnikom naše manjšine je pravil, da je Sedej »autokratičen«, »vescovo di tipo austriaco« [škof avstrijskega tipa, op. E. P.], s katerim se da težko delati. Nato je začel namigovati, da mora dr. Sedej dobiti koadjutorja. Mi se ideji koadjutorja nismo upirali. Mislili smo, da se pri tej priliki reši lahko tudi vprašanje poštenega in pravičnega nasledstva... (PANG, BA, 340).

Krščanski socialci so se na papeževega odposlanca obrnili z veliko vnemo in pričakovanji, očitno pa je to organizaciji bolj škodilo kot koristilo, saj jih je

20 Goriški prefekt Sergio Dompieri je bil v zelo dobrih odnosih z Besednjakom (Besednjaku in Bitežniku je pomagal tudi pri emigriranju iz Italije), pa tudi z nadškofom Sedejem. Milica Wohinz navaja prav njegov odnos do Slovencev kot enega pomembnejših razlogov za njegovo poznejšo odstavitev v mesta goriškega prefekta (prim. Kacin-Wohinz, 1990, 142).

21 Po določbah konkordata je o vseh spornih vprašanjih oziroma incidentih med cerkvenimi in posvetnimi oblastmi odločala štirčlanska mešana komisija (PANG, BA, 58).

22 "Od morja do morja..."

23 "Zdaj vidim, da je problem bolj zapleten..."

24 "Sv. sedež se ne sme opredeljevati do političnih vprašanj..."

vizitator (kakor je pozneje zapisal Božo Milanović) vse skupaj »vodil za nos«. ²⁵ Očitno je vizitator hitro ugotovil, da ima opravka s sposobnimi in dobro organiziranimi ljudmi, ki se zavedajo svojih legitimnih pravic in tudi dobro vedo, kaj hočejo. Iz vtisov prvega obiska papeževega odposlanca sicer ni bilo mogoče potegniti nobenih konkretnih zaključkov, vse pa je kazalo, da se pripravljajo nevarne spremembe:

Apostolski vizitator je bil v Gorici od 3.–19. decembra 1930. Sedaj je v Trstu, potem pa gre še v Poreč. [...] Predložili smo mu vrsto spomenic, nekatere prilagam "ad informandum". [...] Od lajikov sva bila osebno pri njem Stojan (Stojan Brajša, op. E. P.) in jaz. Zahteval sem encikliko o nacionalizmu - odbil, da je to politično vprašanje. Zahtevala sva avtentično interpelacijo čl. 22 konkordata od sv. Stolice - noče slišati - naj potrpimo. [...] Posebno pozornost zasluži člen 22. - Ahilova peta; morda dobita vidva [Engelbert Besednjak in Jože Bitežnik, ki sta tedaj delovala na Dunaju, op. E. P.] kakega slovečega kanonista, ki bi ga raztolmačil. Tudi nadškofova pozicija se spet maje. Vizitator je izjavil: Troppo vecchio, autocrata. ²⁶ Gigi [škof Alojzij Fogar, op. E. P.] se trdno drži in ga silno obdeluje; a je Lah [vizitator je Italijan, op. E. P.]. ²⁷

Tudi vizitator je nekoliko nevesč lokalnih specifik, ²⁸ na pritožbe Boža Milanovića nad domnevno preskromnim angažiranjem Vatikana v obrambi manjšinskih pravic, odgovoril: »Vsak italijanski duhovnik lahko razume, v kako težkem položaju je Sv. stolica, samo vi, ki ste ščavo, tega ne razumete...«. ²⁹

Krščanskim socialcem se je mudilo, saj so iz več smeri prihajala zloslutna znamenja. Tudi informator organizacije v Zagrebu, Vlado Sironić, ki je moral imeti dobre zveze pri zagrebški nadškofiji, saj je tam prihajal tudi do zaupnih informacij iz Vatikana, je v tistem času poročal, da naj bi iz informacij na nadškofiji izhajalo, da »se je Vatikan odločil »preučiti goriško vprašanje«. ³⁰ Nadškof Sedej pa je ob tem še naprej ostajal brez koadjutorja.

Iz Vatikana so poslali izjemno natančnega in za analizo položaja manjšin zelo

25 PANG, BA, 72, Poročilo Boža Milanovića Engelbertu Besednjaku z dne 4. novembra 1931.

26 "Je prestat, je avtokrat..."

27 PANG, BA, 144, Pismo Janka Kralja Engelbertu Besednjaku in Jožetu Bitežniku z dne 3. januarja 1931.

28 Vizitator, ki je imel dolge sestanke s predstavniki italijanske duhovščine v Julijski krajini, se je očitno povsem nevede navzel rabe zaničljivega imena za Slovence in Hrvate. Veliko vlogo je imel pri tem prav poznejši administrator goriške nadškofije, italijanski nacionalist in prorežimski duhovnik Giovanni Sirotti, ki se je kot Pasettov gostitelj zelo potrudil vplivati nanj in je vizitatorja več dni gostil (PANG, BA, 340).

29 PANG, BA, 53, Pismo z dne 13. februarja 1931, Izjava apostolskega vizitatorja Luca Pasetta Božu Milanoviću v Trstu, januarja 1931.

30 PANG, BA, 98, Pismo Vlada Sironića Jožetu Bitežniku iz Zagreba z dne 27. novembra 1931.

usposobljenega vizitatorja.³¹ To lahko razberemo tudi iz obsežnega poročila Luce Pasetta, ki se je, poleg Komisije za izredne zadeve, znašlo tudi na mizi državnega tajnika kardinala Pacellija. V Julijski krajini je ostal skoraj tri mesece (od 28. decembra do 22. marca 1931) in pripravil 60 strani obsegajoče, zelo podrobno poročilo o položaju slovenske in hrvaške duhovščine v Julijski krajini.

POROČILO VIZITATORJA PIJU XI. O RAZMERAH V GORIŠKI NADŠKOFIJI

Poročilo vizitatorje je bilo izjemno pregledno in natančno, za kar se je Luci Pasettu tudi Pij XI. posebej zahvalil.³² Za nadškofa Sedeja, škofa Fogarja, za slovensko duhovščino, slovensko manjšino je bilo poročilo uničujoče. Na podlagi obsežnega opisa položaja v Julijski krajini, ki je segalo od opisa ukrepov režima, do gospodarskega položaja v pokrajini, lahko rečemo, da so bile sposobnosti Luce Pasetta, da se vživi v razmere v Julijski krajini, občudovanja vredne. Med drugim pravi npr.:

Oblasti ne dopuščajo slovanskega jezika: v šolah so ga prepovedale; sploh ne dovolijo, da bi ga v prvem razredu uporabljali za poučevanje verouka pri otrocih. Izključili so ga iz javnih razglasov, iz napisov in simbolov ter z vseh krajev javnega zbiranja. Izključujejo ga celo z vsiljevanjem imen novorojencem in družinskih priimkov ter zahtevajo, da osebna imena niso imena slovanskih svetnikov in da se priimki po posebni ureditvi pretvorijo v italijansko obliko. [...] Oblasti so celo vstopile v cerkev z vsemi sredstvi - vključno z nasiljem - , da bi preprečile pridiganje, bogoslužje, pesmi in molitve v slovanskem jeziku.³³

Odpor duhovščine opisuje kot rezultat stoletnega procesa, ko je bila Cerkev zaraščena z narodno zavestjo - kot pravi - »od časov sv. Cirila in Metoda«. Enako naj bi čutila tudi »slovanska duhovščina«, česar se režim dobro zaveda:

Vladne oblasti se znašajo nad klerom in ga preganjajo z vsemi sredstvi – v tisku, s sramotilnimi kampanjami, vohunjenjem, ovajanjem, preiskavami, zasliševanji, izrekanjem glob, svarili, opomini, nasilnimi dejanji in pregnanstvom. Za vsako dejanje dušnih pastirjev in celo za vsako dejanje v zasebnem življenju obstaja sum, da je protiitalijansko in se ga kot takega tolmači.

31 ASV AES, Italia (III e IV periodo), Italia Pos. 856–857, fasc. 552, Poročilo apostolske vizitacije v Julijski krajini 28. december 1930–22. marec 1931. Poročilo ima 62 strani.

32 ASV AES – Archivio Segreto Vaticano (ASV), fond Affari ecclesiastici straordinari (AES), Italia (III e IV periodo), Italia Pos. 856–857, fasc. 552, dok. št. 62. Pismo kardinala Eugeia Pacellija Luci Pasettu z dne 17. oktobra 1931.

33 Prim. ASV AES – Archivio Segreto Vaticano (ASV), fond Affari ecclesiastici straordinari (AES), Italia (III e IV periodo), Italia Pos. 856–857, fasc. 552, Poročilo apostolske vizitacije v Julijski krajini 28. december 1930–22. marec 1931, dok. št. 26.

*Enako obravnavajo tiste pripadnike ljudstva, ki izkazujejo večjo navezanost na duhovščino. To je žalosten nabor nasilnih dejanj, ki dokazujejo, da duhovščini s pritiskom na slovanske manjšine ni prizaneseno nič, od moralnega zatiranja do fizičnega nasilja.*³⁴

Vizitator tudi dobro opiše rezultate raznarodovanja:

Namesto zatiranih slovanskih šol obstajajo italijanske šole, v katerih verouk učijo posvetni učitelji, ki skoraj nikoli nimajo potrebnega znanja in so neuki krščanskega življenja.

Namesto slovanskih kulturnih in katoliških društev so aktivni balile, predstavniki avantgarde, skvadristi in fašistična milica.

Namesto slovanskega združništva je prisotna revščina.

Želijo si, da bi namesto slovanskega jezika že obstajal italijanski jezik, pri čemer ne upoštevajo, da je za takšno zamenjavo potrebno vsaj stoletje.

*Namesto slovanske duhovščine, ki je bodisi pregnana ali izseljena (v konfinu), želijo postaviti duhovnike, ki ne znajo jezika ljudstva. Medtem pa mladina brez verske izobrazbe postaja lahek plen tajnih organizacij, povezanih z Orjunim komunističnim terorizmom.*³⁵

Pasetto tudi vsebinsko dobro opiše upor »Slovanov« asimilacijskim pritiskom države. Ločuje ga na dve struji:

Nacionalizem Slovanov se odraža v dveh oblikah: nasilni in umirjeni. Na čelu nasilne smeri odseka Orjune so orjunaši, ki propagirajo terorizem in so med najbolj srboritimi Slovani ter snujejo zločinske podvige – atentate z eksplozijami granat, požigi, konflikti s policijo in umori. [...] Umirjena veja pa brez vsakršnega kriminalnega dejanja postopa urejeno s čuječnimi in marljivimi prizadevanji. Dovolj je, da preberemo statut...³⁶ [Luca Pasetto misli na statut, tajne krščanskosocialne organizacije, ki ga je pomotoma izgubil nečak nadškofa Sedeja – Ciril Sedej in se je nazadnje znašel na mizi Pija XI.]

Poročilo pa je bilo uničujoče za nadškofa Sedeja. V poglavju »Podroben opis stanja v Goriški nadškofiji« namreč med drugim o Sedeju beremo:

34 ASV AES – Archivio Segreto Vaticano (ASV), fond Affari ecclesiastici straordinari (AES), Italia (III e IV periodo), Italia Pos. 856–857, fasc. 552, Poročilo apostolske vizitacije v Julijski krajini 28. december 1930–22. marec 1931, dok. št. 26, str. 29.

35 ASV AES – Archivio Segreto Vaticano (ASV), fond Affari ecclesiastici straordinari (AES), Italia (III e IV periodo), Italia Pos. 856–857, fasc. 552, Poročilo apostolske vizitacije v Julijski krajini 28. december 1930–22. marec 1931, dok. št. 26, str. 29..

36 ASV AES – Archivio Segreto Vaticano (ASV), fond Affari ecclesiastici straordinari (AES), Italia (III e IV periodo), Italia Pos. 856–857, fasc. 552, Poročilo apostolske vizitacije v Julijski krajini 28. december 1930–22. marec 1931, dok. št. 26, str. 27.

*Nadžkof. Njegova eksclenca Mons. Frančišek Borgia Sedej, po rojstvu Slovenec, ki je živel pod Avstrijo, nadvse pošten in pobožen, človek široke in trdne kulture, si pod avstrijskim talarjem prizadeva za najbolj izvirno slovanstvo, torej povsem protiitalijanski človek.*³⁷

Vizitator opisuje intrige režima proti nadškofu in v zaključku dodaja oceno, ki se je znašla na mizi Pija XI.:

*Nadžkofu (fašistične oblasti, op. E. P.) nagajajo mu na vse možne načine, da bi ga utrudili in ga pripravili do tega, da bi zapustil svoje mesto. Vendar ostaja nadškof - kljub temu, da zelo trpi - vztrajno priklenjen na svoj škofovski sedež in niti najmanj ne odstopa od svojega načina ravnanja, v katerega slepo zaupa ter izjavlja, da ne bo popustil, razen če za to dobi izrecen ukaz od Svetega sedeža (sic!). Položaj je precej nevaren. Upanja na izboljšanje ni (podčrtal E. P.), tako zaradi običajne naraščajoče nenaklonjenosti državnih oblasti ki zaradi nadškofove nefleksibilnosti. Stanje je prejšnji mesec še poslabšalo škofovsko pismo zagrebškega škofa monsignorja Bauerja.*³⁸

To javno pismo zagrebškega nadškofa Antuna Bauerja v katerem je obsodil preganjanje Cerkve v Julijski krajini naj bi, po besedah administratorja »povsem spodkopalo položaj nadškofa Sedeja«.³⁹

V resnici je nadškofov položaj najbolj spodkopalo poročilo Luce Pasetta. Končna odločitev o Sedeju je bila sprejeta prav na podlagi poročila – in odločitev je prišla iz najvišjega mesta v Vatikanu, v znani maniri – »Roma locuta causa finita«.

DRUGI PRIHOD VIZITATORJA LUCE PASETTA OKTOBRA 1931 - POSLEDICE

Vizitator Luca Pasetto pa je prišel oktobra 1931 nenadoma še drugič v Julijsko krajino. Dobro je ob njegovem drugem obisku predvideval Besednjak v pismu Janku Kralju, da se bo tokrat v najširšem smislu pokazala uspešnost oziroma neuspešnost njihove dotedanje politike:

37 Prim. ASV AES – Archivio Segreto Vaticano (ASV), fond Affari ecclesiastici straordinari (AES), Italia (III e IV periodo), Italia Pos. 856–857, fasc. 552, Poročilo apostolske vizitacije v Julijski krajini 28. december 1930–22. marec 1931, dok. št. 26.

38 Prim. ASV AES – Archivio Segreto Vaticano (ASV), fond Affari ecclesiastici straordinari (AES), Italia (III e IV periodo), Italia Pos. 856–857, fasc. 552, Poročilo apostolske vizitacije v Julijski krajini 28. december 1930–22. marec 1931, dok. št. 30.

39 ASV AES – Archivio Segreto Vaticano (ASV), fond Affari ecclesiastici straordinari (AES), Italia (III e IV periodo), Italia Pos. 856–857, fasc. 552, Poročilo apostolske vizitacije v Julijski krajini 28. december 1930–22. marec 1931, dok. št. 30.

Tako čakam že dolgo popis tvojega potovanja v Rim in važnih razgovorov, ki si jih imel z osebnostmi v Vatikanu, ter poročilo o delovanju apostolskega vizitatorja Luca Pasetta v Gorici. [...] Mož deluje po nalogu Rima in zato je njegov nastop značilen za presojo vatikanske politike v našem vprašanju. Iz njegovih besed in dejanj spoznamo, kako je vplivalo na vodstvo rimske Cerkve Bauerjevo pismo in vse, kar je njemu sledilo. (PANG, BA, 143)

Nastop nadškofa Bauerja in druge propagandne aktivnosti krščanskih soci-alcev so bile nedvomno odmevne poteze, toda v Vatikanu so, kot smo videli, v resnici sprožile popolno averzijo do slovenske in hrvaške duhovščine v Julijski krajini. Tudi usoda nadškofa Sedeja je bila že zapечатena. Pasetto je tokrat prišel v vlogi eksekutorja. Namen drugega obiska vizitatorja Luca Pasetta v Julijski krajini je bil očitno en sam - prisiliti nadškofa Sedeja k odstopu. Vizitatorju se je ob tem očitno tudi zelo mudilo.

Ko je Sedej nazadnje uvidel namene vizitatorja, se je odstopu najprej odločno uprl. V enem od poročil organizacije lahko o tem preberemo: »*Ko je apostolski vizitator videl, da se Sedej noče vdati, se je razsrdil. »Nadškof se mora odločiti ali za koadjutorja ali pa za odstop!« so bile besede, ki jih je rekel, če se ne motim, drju Janku Kralju.*« (PANG, BA, 340)

Povsem natančno najbrž nikoli ne bomo izvedeli, kako je nazadnje Luci Pasettu uspelo nadškofa Sedeja prepričati k odstopu, saj Sedej nikomur ni zaupal, kaj se je v resnici zgodilo. V enem od poročil Janka Kralja lahko preberemo:

Očividno na pritisk Luce Pasetta, ki je bil tedaj v Gorici, je vložil prošnjo za odstop - na papeža, ne da bi kdo kaj o tem zaslutil. Dne 28. 10. (na drž. praznik) je kard. Rossi izdal dekret, da je papež njegovo prošnjo sprejel. Dva dni pozneje je dekret prispel v Gorico, en dan so ga - tako mi je nadškof povedal - zadržali na prefekturi, ga odprli in prečitali, ter sporočili v Rim... (PANG, BA, 328).

Iz poročil krščanskosocialne organizacije je razbrati tudi, da so bile obljube vizitatorja, ki jih je ta izrekal v papeževem imenu, za Sedejev pristanek na odstop ključnega pomena. Naslednik naj bi bil po njegovih zagotovilih do Slovencev in Hrvatov pravičen. V istem poročilu Janka Kralja preberemo:

Dne 31. 10. zvečer sem bil pri nadškofu, ki mi je še podpisal dovoljenje za novi cerkveni molitvenik in rekurz župn. Štrancarja na mešano komisijo v Rim. Pri tej priliki sem ga prosil, naj kaj poskrbi glede naslednika in naj piše papežu krepko pismo. Najprej se je upiral, češ, da bo to povedal, če ga vprašajo, potem pa se je omajal in mi naročil, naj poskrbim za sla v Rim. Povedal sem mu tudi, da nihče ne verjame, da je prostovoljno odstopil, in da bo ljudstvo izgubilo zaupanje v Vatikan – »jaz ne smem govoriti in nisem govoril - ljudje sklepajo sami!

Povedal mi je, da mu je Luca zagotovil »secodno le precise direttive dell S. Padre«,⁴⁰ da bo naslednik pravičen in popolnoma več slovenščine. (To zagotovilo je glede koadjutorja dal junija mons. Valentinčiču in meni.) - Dne 2. 11. sem se vrnil k nadškofu z gradivom za pismo papežu. Napisal je tudi priporočilo za Filča [Teofila Simčiča, op. E. P.] in pri tem je na vizitki črtal »princeps« rekoč: »sic transit gloria mundi! Vidite, kaj napravijo s starim človekom!« Bil je zelo potr in mi tožil, da ne more več lahko čitati. (PANG, BA, 328)

Nesporno dejstvo ostaja, da je bil nadškof Sedej siljen in končno (23. oktobra) prisiljen k odstopu. Tega menja je bil Besednjak in tako je menila tudi vsa duhovščina Julijske krajine:

Po mojem mnenju je dr. Sedej sam najbolje vedel, ali je odstopil prostovoljno ali proti svoji volji. Če je tožil, da so ga »vrgli« in »prevarili«, pomeni, da je bil k odstopu prisiljen in da se mu je zgodila težka krivica. O tem ni med duhovščino Julijske krajine nobenega dvoma, ljudje, ki poznajo razmere od blizu, so si vsi na jasnem, da je bil Sedej namenoma in premišljeno od Vatikana žrtvovan. To se je videlo že na prvi hip. Ko so se po odstopu javili pri nadškofu prvi duhovniki, ni mogel sivolasi vladika od žalosti skoro govoriti in malo je manjkalo, da ni bruhnil v glasen jok. (PANG, BA, 340)

Sedej se je namreč očitno dobro zavedal svoje starosti in političnih pritiskov. V pismu prijatelju je nadškof Sedej dne 14. oktobra 1930 zapisal npr.: »Kdaj mislijo moji duhovniki in verniki obhajati mojo 25-letnico mi ni znano. Sicer ne vem, če jo še doživim in če bom še škof goriški?« (prim. Sedej, 1971, 56).

Je mogoče domnevati, da se nadškof Sedej, ki je znal v odločilnem (političnem) trenutku izdati tako pomemben dokument, kakor so bile "norme", ne bi zavedal, kaj se bo v goriški nadškofiji zgodilo po njegovi smrti ali prisilnem odstopu? Še manj verjetno je, da bi bil do tega vprašanja ravnodušen, saj se je dobro zavedal svoje starosti. Kot je Engelbertu Besednjaku o tem sporočil škof Jeglič:

Dragi doktor! Ravnokar sem dobil Vaš list. Naj koj odgovorim. Nadškofu Sedeju sem v zadevi resignacije in naslednika že trikrat pisal. V avgustu in septembru je bil v Žabnici in je povedal g. prof. Ehrlichu, da misli na resignacijo. V oktobru mi je pa ob svojem godu pisal, da je slab, da ni za drugo, kakor za pokoj ali za grob. V današnjem »Slovincu« je notica o tem. Tako je stanje. Jaz ne bi mogel več pisati. Moram vendar biti obziren. Ne zamerite! (PANG, BA, 74)

40 "Po natančnih direktivah svetega očeta..."

Vtise ob sprejemu pri nadškofu Sedeju v dneh tik pred njegovo smrtjo je v poročilu Besednjaku opisal Janko Kralj:

Dan za tem 3. 11. mi je prebral in izročil pismo na papeža, prepisal nimam, a sem si koj zabeležil po spominu: V uvodu se mu zahvaljuje, da ga je odvezal službe in mu podelil naslov egidskega škofa. Potem pravi: »ko se po 25 letnem delu poslavljam od goriške nadškofije in čutim, tudi od pozemskega življenja, se na vratih večnosti vpricho Boga obračam do Vaše Svetosti z milo prošnjo, da se usmili tega dobrega in Cerkvi zvestega slovenskega ljudstva, ki se po civilnih oblastvih že dolga leta krivično in nečloveško preganja, in da imej V. S. [Vaša Svetost, op. E. P.] pred očmi te stotisoče neumrljivih duš, ko bo izvolila naslednika nadškof. stolice. Naslednik bodi »homo pius et iustus«, ki bo kar je naraven pogoj, ne samo znal jezik slov. ljudstva, ki tvori večino nadškofije, marveč bo tudi to ljudstvo in njegov jezik prisrčno ljubil, ter značajno in neustrašno branil njegove naravne pravice pred nečloveškim preganjanjem, kar bo v slavo sv. Cerkve in v zveličanje mnogih. To je zadnja moja želja, ko polagam nadškofijo pred noge Vaši Svetosti«.

To pismo je datirano 5. XI. Ko mi je pismo prebral, je rekel:

»Zdaj vam povem žalostno novico. Velika nesreča je zadela nadškofijo. Sirotič [Giovanni Sirotti, op. E. P.] je imenovan za upravitelja«. Jaz sem obstal in kar nisem mogel verjeti. N. [nadškof, op. E. P.] je bil strašno pobit in skoro jokaje je, ko sem mu pravil o koprskih dogodivščinah [o raznarodovalni politiki Sirottija v koprskem semenišču, op. E. P.], vzdihnil: »prevarili so me«. Več ni spravil iz sebe.

Iz vsega, kar vem, sem prepričan, da ga je Luca premamil, da je podpisal prošnjo z obljubo, da bo naslednik pravičen in vešč slovenščine. Nadškof mi je še naročil: »naj dr. Simčič [za sla je bil določen Teofil Simčič, op. E. P.] pove krd. Rossiju, da je to imenovanje velika nesreča, da sem jaz to rekel! Treba je povedati resnico!« Potem mi je izročil skupno prošnjo episkopata na notr. ministra, naj dovoli en slov. in en hrv. verski list. Spomenico smo sestavili mi, podpisali so vsi trije škofje 15. 10. Vložili smo jo 5. 11. Sploh je nadškof letos zelo rad sprejemal naše inicijative in je bilo z njim lažje sodelovati kot prejšnje čase. Dan za tem je legel, spet vstal, zadnji teden se mu je že meglilo, včasih je še škofoval, danes pop. pa je umrl. Potem, kar mi je zaupal, lahko rečem, da mu je počilo srce v strašnem razočaranju nad Vatikanom, njemu, ki je bil najzvestejši njegov služabnik... (PANG, BA, 328).

Sedejevo pismo Piju XI. se sicer nahaja v Vatikanu. Velja ga navesti v celoti:

V Gorici dne 3. novembra 1931

Preblaženi Oče!

Za posebno dobrosrčnost in naklonjenost, s katero je Vaša Svetost nadvse ponižnega spodaj podpisanega blagovolila razbremeniti vodenja goriške nadškofije, izrekam prisrčno in najvdanejšo zahvalo; z obljubo, da bo kakor doslej vsak dan toliko bolj vneto molil za zdravje Vaše Preblaženosti.

Hkrati se Vaši Svetosti tudi oddolžim z največjo zahvalo, ker mi je blagovolila podeliti naziv nadškofa Aegine in dala poseben blagoslov ob moji slabosti.

Ob tej priložnosti si drznem tako v svojem kot v imenu Slovencev te nadškofije ponižno prositi, da bi moj naslednik bil ne samo več slovenskega jezika, temveč tudi da bi kot dober pastir in oče, poln ljubezni, brez vneme za politične stranke dvigal njihovo duhovno blaginjo in da bi marljivo branil njihove pravice v cerkvi tudi pred političnimi voditelji.

Dobri in ponižni Slovenci ter Hrvati v Istri so namreč zelo zatirani od trenutnega političnega vodstva, saj vendar nimajo nobene narodne šole, niti enega političnega ali verskega lista, niti jim ni dovoljeno razdeljevati ali brati nabožnih knjig in katekizmov, pisanih v domačem jeziku; na drugi strani pa so njihovi otroci, ko obiskujejo osnovne šole, prisiljeni poslušati italijanske nagovore, z njihovimi duhovniki in učitelji pa se grdo ravna, tako da se jim zaradi najmanjše stvari, včasih tudi izmišljene, »ne zaupa« in se jih pošlje v izgnanstvo (konfinacijo).

Zato sami, od vseh zapuščeni, z zaupnim srcem svoje oči obračajo k Vaši Svetosti in pričakujejo olajšanje in pravičnost. Kleče pred nogami Vaše Svetosti in jih poljubljajoč v najgloblji pokorščini in hvaležnosti sebe priznava za najvdanejšega sina.

+ Frančišek B. Sedej, nadškof Aeginski⁴¹

Na to pismo je Sedej prejel odgovor z dne 13. novembra 1931 v katerem mu kardinal Pacelli zagotavlja, da je sv. Oče »sprejel njegove želje z očetovsko dobrohotnostjo«. Kot take naj bi bile tudi upoštewane in uslišane.

Teofilu Simčiču, ki je odnesel pismo v Vatikan, je nadškof Sedej posebej naročil, naj kardinalu Rossiju sporoči, da »bi Vatikan ne mogel imenovati manj primerne osebe za apostolskega administratorja, ter da je to imenovanje v popolnem nasprotju z dano mu obljubo, da bo Sv. sedež imenoval moža, ki bo znal braniti pravice slovenske manjšine v Cerkvi.« (Simčič, 1976, 64). Toda kardinal je sla grobo zavrnil z besedami: »*Queste sono considerazioni che lei puo tenere per se!*«⁴²

41 ASV AES, Italia (III e IV periodo), Italia Pos. 856–857, fasc. 474, dok. 40.

42 "To so nasveti, ki jih lahko obdržite zase..." (Simčič, 1988, 62).

O Pasettovi vlogi v Julijski krajini pa je v poročilu Besednjaku (že po odstopu Sedeja) Janko Kralj povedal tudi:

Mons. Pasetto« je oborožen s papeževo polnomočjo to skuhal. [...] Januarja je Luca bil v Kopru; tu ga je Sirotti pogostil, ga naložil v avto, peljal v Poreč k škofu, ga informiral, da je vse v redu, nikakih sitnosti z oblastmi in ga tako omrežil, da Luca v reški škofiji ni zaslišal nikogar, čeprav mu je Božo [Božo Milanović, op. E. P.] po Lojzetu [Alojziju Fogarju, op. E. P.] predložil listo duhovnikov, ki imajo pritožbe. Videč, da S. [Sirotti, op. E. P.] krasno izhaja z najhujšimi koprskimi fašisti, ga je Luca spoznal za sposobnega za misijo na Goriškem... (PANG, BA, 328).

V Besednjakovem arhivu obstaja sicer še ena informacija, ki govori o dokumentu, do katerega naj bi prišli ljudje iz krščanskosocialne organizacije v Vatikanu:

Izvedeli smo, da je bilo med vlado in Vatikanom že prej dogovorjeno, ne le glede Sedejevega odstopa, temveč tudi glede imenovanja Sirottija za škofa v Gorici. Morda bomo z našimi iniciativami tu in tam [na eni in drugi strani rapalske meje, op. E. P.] uspeli to preprečiti [preprečiti imenovanje Sirottija za nadškofa v Gorici, op. E. P.] a biti moramo pesimisti... (PANG, BA, 78).

Krščanskosocialna organizacija se je po Sedejevem prisilnem odstopu odločila za širšo propagandno akcijo, ki naj bi opozorila jugoslovansko in mednarodno javnost na odnos Pija XI. in Vatikana do manjšine v Julijski krajini. Vendar je prišlo v Kraljevini Jugoslaviji hitro do nasprotovanja v uredništvih hrvaških in slovenskih katoliških glasil. Slovenski in hrvaški katoliški tisk je s tem posredno celo podpiral interese in namene fašističnih oblasti, ki so skušale odstavitev Sedeja prikazati kot vprašanje starosti, bolezni itd. Odstop naj bi bil (po zagotovilih največjega ljubljanskega katoliškega dnevnika »Slovenec«) tudi povsem prostovoljen (prim. Slovenec, 3. novembra 1931). Tudi vest o Sirottijevem prihodu na mesto administratorja nadškofije v Gorici je časopis prinesel kot drobno in suhoparno notičko (prim. Slovenec, 6. novembra 1931). Ob tem je Besednjak zapisal:

Teza o prostovoljnem odstopu drja Sedeja se širi radi tega, da bi se zabrisala politična važnost te žalostne zadeve. Da je šlo pri odstranitvi drja Sedeja za izrazito politično akcijo priznavajo čisto odkrito italijanski vladni listi (PANG, BA, 340).

PISMO EUGENIA PACELLIJA APOSTOLSKEMU NUNCIJU V BEOGRADU ERMENEGILDU PELLEGRINETTIJU

Da je šlo za spletko v imenu »višjih interesov Cerkve« je očitno predvideval tudi Ermenegildo Pellegrinetti, pronicljivi papeški nuncij v Beogradu. Na državnega tajnika Pacellija se je namreč obrnil s prošnjo za razlago vzrokov Sedejevega odstopa. V več dopisih je poročal iz Beograda o odmevih na Sedejev odstop:

Politični katoliški nacionalistični časopis Slovenec, je objavil članek o odstopu goriškega nadškofa. [...] Duhovniki, ki so emigrirali iz Julijske krajine imajo pri tem časopisu velik vpliv. Časopis v članku, katerega prevod prilagam, je razbrati ideje in tendence, ki so vodile že v objavo famozne okrožnice nadškofa Bauerja [Molitvi za manjšino v Julijski krajini, op. E. P.].⁴³

V naslednjem pismu kardinalu Pacelliju je poslal prevod članka iz beograjskega dnevnika Politika. V komentarju je zapisal:

Pošiljam prevod članka o odstopu goriškega nadškofa Sedeja, ki je bil objavljan v dnevniku Politika, najbolj razširjenem dnevniku v Jugoslaviji. [...] Člankar v ostrem napadu na Sv. sedež trdi, da je bil odstop izsiljen, da bi se zadovoljilo fašistične preganjalce manjšine in njenega škofa. [...] Člankar je katolik, ki ga najbrž poznam a v tem trenutku še ne morem tega trditi z gotovostjo [to je dejansko bil Engelbert Besednjak, kar je Pellegrinetti hitro ugotovil, op. E. P.].⁴⁴

Nazadnje je nuncij diskretno povprašal tudi o dejanski razlogih za Sedejev odstop. To je naredil na prav poseben način, ki nam osvetljuje odnose med akterji tedanje vatikanske diplomacije:

Osebnost bi me sicer zares zanimalo (da bom imel material za odgovor ali za naročilo odgovora), če je bil odstop Sedeja zares spontan in je bil posledica starosti oziroma drugih osebnih motivov, ali pa je bil postopek posledica prisile, sprejet zaradi višjih interesov Cerkve (sic!).⁴⁵

Iz državne pisarne je prišlo zagotovilo vatikanskega državnega tajnika kardinala Eugenia Pacellija:

43 ASV AES, Italia (III e IV periodo), Italia Pos. 856–857, fasc. 552, dok. 32.

44 ASV AES, Italia (III e IV periodo), Italia Pos. 856–857, fasc. 552, dok. 32.

45 ASV-AES, Italia (III e IV periodo), Italia Pos. 856–857, fasc. 552, dok. 35.

Odstop je bil spontan, zaradi starosti, bolezni in zaradi težav pri upravljanju škofije: sprejet z veliko zahvale sv. Očetu, ker je prošnjo za odstop sprejel. Prilagam tozadevno zahvalno pismo nadškofa Sedeja sv. Očetu.⁴⁶

Kardinal Pacelli je odgovoru dejansko priložil Sedejevo odstopno pismo. Glede na povedano – najbrž ni kaj dodati.

ZAKLJUČEK

Do danes torej tudi v vatikanskih dokumentih ne najdemo konkretnega dokaza o tem, ali je bil Sedejev odstop posledica osebne zahteve Mussolinija. V končni posledici in glede na celoten razvoj dogodkov pa tak dokaz pravzaprav tudi ni tako zelo pomemben.

Zamenjava na nadškofijskem mestu v Gorici je pomenila, da duhovnikov v goriški nadškofiji zdaj ne bo nihče več ščutil. Zato je bila zamenjava tudi nujna. Po zatišju v letu 1932 je leta 1933 in 1934 sledil val policijskih ukrepov proti duhovščini – prava čistka.

Iz dokumentov goriške prefekture je razvidno, da je bilo v seznamu duhovnikov, ki so bili predvideni za policijski nadzor, zaslišanja ali izgon iz province, samo v času od avgusta 1933 do junija 1934, kar 31 slovenskih duhovnikov (samo iz goriške nadškofije). Že samo teh 31 duhovnikov je predstavljalo več kot 10% celotnega članstva Zbora svečenikov sv. Pavla, tj. več kot 10 % vse slovenske in hrvaške duhovščine v Julijski krajini v enem samem letu.

V cerkveni hierarhiji v Julijski krajini je ostal Slovencem in Hrvatom odločno naklonjen samo še tržaški škof Alojzij Fogar, po rodu Furlan. In zdaj se je lahko začel napad nanj – tudi iz sosednjih škofij.

46 ASV-AES, Italia (III e IV periodo), Italia Pos. 856–857, fasc. 552, dok. 45.

REMOVAL OF THE LAST SLOVENE ARCHBISHOP IN VENEZIA GIULIA –
FRANČIŠEK BORGIA SEDEJ*Egon PELIKAN*

Science and Research Centre of Koper, Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenia

e-mail: egon.pelikan@zrs-kp.si

ABSTRACT

On the basis of documents from the newly opened Vatican archives, this paper presents the background of a campaign of pressure that led to the forced resignation of the last Slovenian bishop in Venezia Giulia, Frančišek Borgia Sedej. This documentation sheds light on the background of the events instigated by „higher interests of the Church“ („per causa di supremi interessi della Chiesa“), which eventually culminated in the forced resignation (removal) of the Archbishop of Gorizia. What is readily apparent in these events is the role of the special papal envoy, apostolic visitor Bishop Luca Pasetto, who first arrived in Venezia Giulia in December 1930 and prepared for the Secretary of State, Cardinal Pacelli, an extremely detailed and comprehensive visitation report on the situation within the Church in Venezia Giulia and, in particular, on that of the Slovene and Croatian clergy and principally Archbishop Sedej. This report, presented in this article, shows the visitor's perception of the situation, his attitude towards Archbishop Sedej and the Bishop of Trieste, Alojzij Fogar. The report appears to have had a long-term impact on how the Vatican perceived the activities of the Slovene and Croatian clergy in Venezia Giulia. On his second arrival in Venezia Giulia in October 1931, the visitor, on the direct authority from Pope Pius XI, demanded and forced the resignation of Archbishop Sedej. After his resignation, the worst happened: the title of apostolic administrator of the Archdiocese of Gorizia was conferred upon the Italian nationalist, supporter of Italianisation and the fascist regime, Giovanni Sirotti. This paper presents the reaction of the Yugoslav press to the resignation of the Archbishop and the appointment of Giovanni Sirotti as administrator. It also focuses on the reports of the Papal Nuncio in Belgrade, Ermenegildo Pellegrinetti, a high-ranking diplomat, who was active within a broad network of trustees in the Kingdom of Yugoslavia between the two world wars and was also a leading expert on the ecclesiastical and political situation in Yugoslavia.

Keywords: Venezia Giulia, Vatican, Slovene and Croatian Minorities, Archbishop Frančišek Borgia Sedej, Luca Pasetto, Cardinal Eugenio Pacelli

VIRI IN LITERATURA

- ACDS CPC** – Archivio centrale dello Stato (ACDS), Caselario Politico Centrale (CPC), mapa 8, Abram Giuseppe, Poročilo goriške prefekture na Notranje ministrstvo v Rim z dne 23. oktobra 1928.
- ACDS NAW** – Archivio centrale dello Stato (ACDS), National Archiv Washington (NAW), T-586, mikrofilm 102, dok. 027397, Poročilo poveljnika fašistične milice v Trstu Notranjemu ministrstvu z dne 25. marca 1931.
- ASME** – Archivio storico del Ministero degli affari esteri (ASME), Affari Politici (AP), Jugoslavija 1930–1941, leto 1936, mapa 98, fasc. 2, Poročilo o Sedejevi družini z dne 11. decembra 1936.
- ASV AES** – Archivio Segreto Vaticano (ASV), fond Affari ecclesiastici straordinari (AES), Italia (III e IV periodo), Italia Pos. 856–857, fasc. 552, Poročilo apostolske vizitacije v Julijski krajini 28. december 1930–22. marec 1931.
- ASV AES** – Archivio Segreto Vaticano (ASV), fond Affari ecclesiastici straordinari (AES), Italia (III e IV periodo), Italia Pos. 856–857, fasc. 474, dok. 40.
- ASV AES** – Archivio Segreto Vaticano (ASV), fond Affari ecclesiastici straordinari (AES), Italia (III e IV periodo), Italia Pos. 856–857, fasc. 552, dok. 32.
- ASV AES** – Archivio Segreto Vaticano (ASV), fond Affari ecclesiastici straordinari (AES), Italia (III e IV periodo), Italia Pos. 856–857, fasc. 552, dok. 35.
- ASV AES** – Archivio Segreto Vaticano (ASV), fond Affari ecclesiastici straordinari (AES), Italia (III e IV periodo), Italia Pos. 856–857, fasc. 552, dok. 45.
- Fermi, Laura (1966)**: Mussolini. Chicago, University of Chicago Press.
- Juvančič, Ivo (1974)**: Dr. Frančišek Sedej in fašizem. Goriški letnik, 1, 98–112.
- Kacin-Wohinz, Milica (1990)**: Prvi antifašizem v Evropi. Primorska 1925–1935. Koper, Založba Lipa.
- Klinec, Rudolf (1979)**: Primorska duhovščina pod fašizmom. Gorica, Goriška Mohorjeva družba.
- Kolarič, Jakob (1970)**: Škof Rožman. Celovec, Družba sv. Mohorja v Celovcu, II. knjiga.
- Kralj, Franc (1988)**: Sedej nadpastir goriških Slovencev. V: Sedejev simpozij v Rimu. Celje, Mohorjeva družba, 96–117.
- Matta, Tristano (1983)**: Come si sostituisce un Vescovo. Aspetti dell'italianizzazione nella Archidiocesi di Gorizia (1929–1934). Qualestoria, XI, 3, 45–66.
- Mattiussi, Dario (1992)**: Rapporto al Duce. Qualestoria, XX, 2, 73–87.
- Mikuž, Metod (1965)**: Slovenci v stari Jugoslaviji. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- PANG, BA** – Pokrajinski arhiv v Novi Gorici (PANG), Besednjakov arhiv (BA), dok. 12.
- PANG, BA** – Pokrajinski arhiv v Novi Gorici (PANG), Besednjakov arhiv (BA), dok. 50.
- PANG, BA** – Pokrajinski arhiv v Novi Gorici (PANG), Besednjakov arhiv (BA), dok. 52.
- PANG, BA** – Pokrajinski arhiv v Novi Gorici (PANG), Besednjakov arhiv (BA), dok. 53. Pismo z dne 13. februarja 1931. Izjava apostolskega vizitatorja Luca Pasetta Božu Milanoviću v Trstu, januarja 1931.

- PANG, BA** – Pokrajinski arhiv v Novi Gorici (PANG), Besednjakov arhiv (BA), dok. 58.
- PANG, BA** – Pokrajinski arhiv v Novi Gorici (PANG), Besednjakov arhiv (BA), dok. 72.
Poročilo Boža Milanovića Engelbertu Besednjaku z dne 4. novembra 1931.
- PANG, BA** – Pokrajinski arhiv v Novi Gorici (PANG), Besednjakov arhiv (BA), dok. 74.
- PANG, BA** – Pokrajinski arhiv v Novi Gorici (PANG), Besednjakov arhiv (BA), dok. 78.
- PANG, BA** – Pokrajinski arhiv v Novi Gorici (PANG), Besednjakov arhiv (BA), dok. 98.
Pismo Vlada Sironića Jožetu Bitežniku iz Zagreba z dne 27. novembra 1931.
- PANG, BA** – Pokrajinski arhiv v Novi Gorici (PANG), Besednjakov arhiv (BA), dok. 143.
- PANG, BA** – Pokrajinski arhiv v Novi Gorici (PANG), Besednjakov arhiv (BA), dok. 144, Pismo Janka Kralja Engelbertu Besednjaku in Jožetu Bitežniku z dne 3. januarja 1931.
- PANG, BA** – Pokrajinski arhiv v Novi Gorici (PANG), Besednjakov arhiv (BA), dok. 199, Osnutek Besednjakovega poročila z naslovom »Odjek Bauerovoga pisma u evropskoj javnosti«.
- PANG, BA** – Pokrajinski arhiv v Novi Gorici (PANG), Besednjakov arhiv (BA), dok. 328.
- PANG, BA** – Pokrajinski arhiv v Novi Gorici (PANG), Besednjakov arhiv (BA), dok. 340.
- PANG, BA** – Pokrajinski arhiv v Novi Gorici (PANG), Besednjakov arhiv (BA), dok. 503.
- PANG, BA** – Pokrajinski arhiv v Novi Gorici (PANG), Besednjakov arhiv (BA), dok. 377.
- Slovenec.** Ljubljana, 1873–1945.
- Sedej, Josip (1971):** Frančišek Borgia Sedej, Zagreb, samozaložba.
- Simčič, Tomaž (1976):** Moji spomini na dr. Kralja. V: Koledar GMD 1976. Gorica, Goriška Mohorjeva družba, 64.
- Simčič, Tomaž (1988):** Sedejeva življenjska pot. V: Sedejev simpozij v Rimu. Celje, Mohorjeva družba, 48–64.